

Heinrich Heine. *Over Duitsland*. Vertaald door Wilfred Oranje en H.L. Mulder. Nawoord Theo Kramer. Atlas

De gedichten van Heinrich Heine (1797-1856) zijn de popsongs van de negentiende eeuw. Even licht en luchtig, vol verliefdheid en melancholie, en met zo nu en dan een stevige dosis opstandig engagement. Alleen de muziek schreef hij er zelf niet bij, dat deden componisten als Schubert en Schumann voor hem. Ook de uitvoering liet hij aan anderen over. Was Heine een romanticus? Zelf moet hij daar serieus aan getwijfeld hebben, gezien zijn kritiek op de Romantiek van zijn tijd. Bij de meeste popmuziek is zulke twijfel overbodig; zij is nog altijd ongegeneerd romantisch en realiseert bovendien het nodige van wat de romantici ooit van hún poëzie verwachtten.

Kijk naar de extatische gezichten van het publiek op Pinkpop, dat alle liedjes meezingt. Zo ziet poëzie eruit die lééft, die identiteit verschaft en gemeenschap sticht. Volgens de letterkundige Friedrich Schlegel moest de romantische poëzie ‘maatschappelijk’ worden en de maatschappij ‘poëtisch’. Zo zou zij, in de woorden van Schlegels vroeg gestorven vriend Novalis, bron kunnen zijn van een ‘nieuwe mensheid’ en een ‘nieuwe geschiedenis’.

Ook bij Heine vinden we dit soort verlangens. Bijvoorbeeld in *Deutschland, ein Wintermärchen* (1844), waarin deze regels staan: ‘Een nieuw lied en een beter lied, / Mijn vrienden, ga ik voor u dichten! / Wij willen immers op aarde reeds / Het rijk des hemels stichten’. Wat is het verschil met de terugkeer op aarde van het ‘Gouden Tijdperk’, waar de romantici van droomden?

Onder de titel 'Duitsland, een wintersprookje, en andere gedichten' is nu een royale bloemlezing verschenen van Heines poëzie in vertaling, met steeds het Duitse origineel ernaast. Het levendige Nederlands is van Peter Verstegen en wijlen Marko Fondse, die samen al eerder een bloemlezing van beperktere omvang publiceerden. De nadruk ligt, blijkens het voorwoord, op de ‘satirische en absurdistische’ kant van Heines dichterschap, minder op zijn ‘romantisch-amoureuze’ kant. Maar zo gemakkelijk is het niet om beide te scheiden, en omdat de vertalers uiteraard niet om het *Buch der Lieder* (1827) heen konden, komen we in de bloemlezing toch ook een respectabel aantal zeer romantische negentiende-eeuwse popsongs tegen. Heine werd er indertijd op slag beroemd mee.

Toch was van dankbaarheid jegens de Romantiek niet veel te merken, toen hij er bijna tien jaar later een boek (*Die romantische Schule*) over schreef. Ook daarvan is nu een vertaling verschenen, in één band verenigd met *Geschichte der Religion und Philosophie in Deutschland*, onder de titel *Over Duitsland*. De competente vertaler is Wilfred Oranje, die ook H.L. Mulders vertaling van *Religie en filosofie in Duitsland* uit 1964 heeft herzien.

Romantiek stond voor Heine in 1835, toen *De romantische school* uitkwam, gelijk aan de zwartste reactie: een combinatie van katholiek christendom, nationalisme en absolutisme. Hij gruwde ervan en kreeg er volop mee te maken in de vorm van censuur en repressie. De romantische poëzie was volgens Heine ‘niets anders dan de herleving van de middeleeuwse poëzie’, een ‘passiebloem die aan het

bloed van Christus was ontsproten'. Die poëzie had nu, meende hij, haar beste tijd gehad.

Heine, die sinds 1831 in Parijs woonde, schreef voor een Frans publiek, dat zijn kennis van de Duitse cultuur nog voor een belangrijk deel ontleende aan madame de Staëls *De l'Allemagne* uit 1810. Daarin kwam Duitsland naar voren als het vreedzame thuisland van dichters en denkers – een polemisch bedoeld contrast met het onder Napoleon zo oorlogszuchtige Frankrijk. Maar anders dan madame de Staël was Heine een bewonderaar van Bonaparte (lees in de bloemlezing zijn bekende gedicht over twee grenadiers die uit Russische krijgsgevangenschap terugkeren en dan tot hun ontzetting vernemen dat hun keizer gevangen zit) en hij wilde de Fransen laten kennismaken met een ander, heel wat minder soft Duitsland.

Duitsland stond aan de vooravond van een revolutie, nadat Kant het traditionele godsgeloof definitief de nek had omgedraaid. Kant was een 'groter terrorist dan Robespierre', schrijft Heine met karakteristieke overdrijving. In dezelfde trant voorspelt hij een Duitse revolutie waarbij de Franse van 1789 als 'een onschuldige idylle' zou afsteken. Dat is natuurlijk geen voorspelling van Hitlers 'nationale revolutie', zoals men wel beweerd heeft, maar past in Heines strategie om het Duitse imago meer kracht te geven.

De aanstaande ondergang van het christendom zou in Duitsland gepaard gaan met een herleving van het aloude pantheïsme, volgens Heine 'de heimelijk beleden religie van Duitsland'. In plaats van het christelijke 'spiritualisme' dat alle eer aan de geest gaf, zou eindelijk het 'sensualisme' weer regeren, de toekomst zou een 'rehabilitatie van de materie' brengen.

Heines jeugdige geestverwanten, de schrijvers van het 'Jonge Duitsland', namen dit idee van hem over – totdat de Duitse overheden hun werk verboden, wellicht geschrokken van de bijna liederlijk te noemen wensen die Heine met de pantheïstische revolutie verbond: 'Wij willen nectar en ambroziën, purperen mantels, kostbare parfums, wellust en pracht, een dansende schare van lachende nimfen, muziek en komedies'.

De wijsgerige schutspatroon van het pantheïsme werd Spinoza, Heines filosofische held, die leerde dat God en de wereld identiek zijn. God zat ook in de geschiedenis, die daarom enkel Vooruitgang kon bieden. Dat laatste kwam overigens niet van Spinoza, maar van Hegel, al vinden we dezelfde gedachte ook al bij Herder en bij Goethe. En, een beetje vervelend voor Heine, bij de vroege romantici. Ook zij eerden Spinoza en omarmden het pantheïsme, en niet omdat ze (zoals Heine veronderstelt) zo'n heimwee hadden naar de Middeleeuwen, toen het pantheïsme nog een soort 'volksreligie' zou zijn geweest.

Vergeet bij het lezen van *Over Duitsland* nooit dat het hier om polemische teksten gaat. Heine was geen belangeloze geschiedschrijver, maar bestreed wat er in zijn tijd van de Romantiek geworden was, niet wat zij in aanvang was geweest. Vandaar dat hij vaak eenzijdig is, niet zelden onjuist en soms ronduit unfair. Dat geeft hij zelf overigens toe, wanneer in *De romantische school* August Wilhelm Schlegel wordt behandeld, de oudere broer van Friedrich en Heines vroegere hoogleraar in Bonn aan wie hij het nodige te danken had. Destijds, in 1819-1820, droeg hij drie

sonnetten aan August Wilhelm op (waarvan er één in het *Buch der Lieder* terecht kwam, zij het niet in de Nederlandse bloemlezing); in 1835 is van die waardering niets meer over. Heine pleegt vadermoord, zonder zich daarvoor te schamen: 'Want in de literatuur worden, net als in de bossen van de Noord-Amerikaanse wilden, de vaders door hun zoons doodgeslagen zodra zij oud en zwak worden'.

Sommige romantici, met name Friedrich Schlegel, hebben zich op latere leeftijd inderdaad tot het katholicisme bekeerd, maar daarvan was in de jaren negentig van de achttiende eeuw nog geen sprake. Toen sympathiseerden de gebroeders Schlegel, evenals Schelling en Novalis, met de Franse Revolutie, met Fichte en met Spinoza. Zij lieten de romantische poëzie weliswaar beginnen in de Middeleeuwen, maar hun eigen poëzie zagen zij niet als een nostalgische herhaling daarvan.

Friedrich Schlegel definieerde de romantische poëzie juist als een 'progressieve universele poëzie'. De heidense oudheid was voor hen niet minder aantrekkelijk dan de christelijke Middeleeuwen – beide model van een wereld waarin poëzie, religie en samenleving nog een harmonieuze eenheid vormden. Dat ideaal (waarvan we op Pinkpop nog de naglans kunnen opvangen) week niet zoveel af van wat Heine zelf voor ogen stond.

Voor een betrouwbaar beeld van de Romantiek zijn we bij Heine dus aan het verkeerde adres. Ook zijn weergave van de Duitse filosofie kent zijn beperkingen, maar levendiger en amusanter hebben weinigen over deze onderwerpen geschreven. Voor Fichte en diens idealisme had Heine niet veel begrip, maar als hij diens methode vergelijkt met een 'aap die bij het vuur zit en in een koperen ketel zijn eigen staart kookt' geeft alleen een wijsgerige droogkloot zich niet gewonnen.

De ironie die geregeld van de pagina's driipt is uiteraard een *romantische* ironie. In meer dan één opzicht zelfs, want uiteindelijk zou Heine door zijn eigen deels onjuiste diagnose van de Romantiek worden ingehaald, getuige het voorwoord dat hij in 1852 voor de tweede druk van zijn boek schreef. Daarin moet hij bekennen, teruggekeerd tot het ooit afgezworen geloof, dat alles wat hij over God had geschreven 'even onjuist als onbezonnen' was.

Tot zijn verdediging kunnen we zeggen dat hij in Religie en filosofie in Duitsland het christendom ook 'een weldaad voor de lijdende mensheid' had genoemd. En zoals men weet bracht Heine zijn laatste levensjaren lijdend door in zijn 'matrassengraf', ongeneeslijk ziek en ten prooi aan helse pijnen. Dat hij met het herwonnen geloof zijn gevoel voor humor niet verloor, bewijst echter een van zijn laatste gedichten ('Miserere'), waarvan de – vanzelfsprekend ironische – slotregels luiden: 'De pijn versombert mijn zonnige aard / En maakt mij zwartgallig en vroom en / Houdt deze kwalijke grap niet op, / Dan bekeer ik me nog tot Rome. // Dan kerm ik u straks horendol / Als elke ware christen. / O miserere! Dan is 't gedaan / Met de beste der humoristen!'

(NRC Handelsblad, 12-6-2009)